

БОРИС
ХАРЧУК

РОЗСТРІЛЯНІ
НОЧІ

Борис ХАРЧУК

РОЗСТРІЛЯНІ НОЧІ

Нариси

Київ
Видавництво
художньої літератури
«Дніпро»
1979

ПЕРЕВІДЕННЯ О. П. СІ

~~ВВК 65.5-У2*~~
~~9(62)1-У2~~
X22

Известный украинский
советский писатель Борис Харчук
в документальных очерках рассказывает
о преступной деятельности
украинских буржуазных националистов
на Ровенщине
в период Великой Отечественной войны
и в первые послевоенные годы.

x $\frac{70303-204}{M205(04)-79}$ 63—16—20—79, 4702590280

СЛОВО ПРО ДЕРМАНЬ

Далеко Карпати, та їх відроги височать аж на Волині. Біля старовинного Кременця здіймаються Волинські Татри, тягнуться на північний схід і високими горбамипідпирають Полісся. Тут, у балках, під зеленим крилом Верхівського лісу розкинулася Дермань — стародавнє українське село. З Турецької гори, яка захищає своїми плечима село від сніговіїв, одкривається навколо мальовничий краєвид: горби в зелених шапках, сіножаті обабіч річки, а за рядом тополь, що наче кудись бігли з села і зупинились, широкі колгоспні поля. Над головою високе синє небо, а перед очима безмежний простір.

Дермань походить, мабуть, од слова «дрімати». Кажуть, що колись на місці села шумів дрімучий ліс. Князь Острозький, відпочиваючи після ловів, задрімав під дубом. У той саме час на нього напав вовк. Князь і охрестив це місце на згадку про неприємний випадок «Дрімання».

Так це було чи ні, але історія Дермані давня. Її родовід починається з XIII століття.

На узгір'ї донині стоїть монастир, в якому настоятелем був Мелетій Смотрицький і де працював російський і український першодрукар Іван Федоров.

Дермань стійко відбивала напади ханів і беїв. Не один татарський наїзник наклав тут головою. Дерманці були у Запорозькій Січі, у полках Хмельницького, вони не раз повставали проти польських магнатів.

Гордий дух свободи і мужньої непокірності перед ворогами завжди панував над Дерманню.

Але за всю свою історію дерманські хлібороби не пережили стільки лиха, не витерпіли стільки мук, як під

час фашистської навали і розгулу бандерівських і мельниківських наймитів Гітлера. Небагато знайшлося серед дерманців типів з вовчими душами, що стали прислужувати фашистам. Це були колишні куркулі або морально розтлінні людяці. Та ще монахи-чорноризники допомагали оунівським псам. Монастир, що колись, у сиву давнину, був розповсюджувачем просвіти, поступу, вони перетворили у пристановище бандитів. У стінах цієї «святині» з іменем бога на устах катували невинних людея, в ім'я Христа у темних льохах переховували найпідліших убивць, а в глибокій криниці — їх зброю. Оунівські посіпаки віддячили монахам-чорноризникам за їх усердя і допомогу: вони знищили дзвіницю монастиря, визначну архітектурну пам'ятку старовини.

Страхітліві злочини чинили фашистські загарбники, але ще страхітлівішими були злодіяння їх найманців — українських буржуазних націоналістів — під час німецької окупації і в перші післявоєнні роки. Але ні плюндрвання села гітлерівцями (згорів майже весь куток Залужжя), ні бандерівсько-оунівський терор (від підлої руки жовто-блакитної наволочі загинуло понад чотириста п'ятдесят жителів села) — ніщо не змогло поставити на коліна Дермань.

...Був грудень 1945 року. Фашистська «третя імперія» лежала в руїнах. Червоний прапор майорів над рейхстагом. На навіки очищеній від окупантів землі український народ, розправивши плечі, радісно став до мирної праці.

Ватажки ганебної УПА — ОУН, тремтячи перед народним судом, повтікали за своїми хазяями на чужоземні смітники. Однак якась мізерія цієї погані залишилась, зарившись, ніби кроти, у схрони.

Ці головорізи-недобитки за вказівками своїх зверхників, що запродались американо-англійським імперіалістам, продовжували ще деякий час чинити наругу і сваволю над радянськими людьми по окремих глухих селах Ровенщини. Виконуючи накази ОУН — запеклих

агентів буржуазних розвідок — вони ховались від людей, вивозяючи, як голодні вовки, з нір для того, щоб убивати.

Районовий комендант СБ (так званої служби безпеки) Грибок — Сергій Турчин, разом із своєю зграєю в ці часи переховувався в урвищах Верхівського лісу. Він звив собі кубло у скелях Турецької гори, де з давніх-давен довбали камінь. У старих, напівзавалених ямах і штольнях довжиною до десятка метрів жовтоблакитники вилежувались удень, нагулюючи черева, а вночі чинили свої чорні справи. Банда Турчина складалась з виродків, кожен з яких був гідний місця в музеї криміналістики. Але й серед підшефних Турчина відзначався своєю лютістю і садизмом Василь Шевчук на кличку Вусатий. Це була не людина, а понурий вовкулака.

Багато води сплило в Горині з того часу, та в багатьох сім'ях і донині не заживають, ниють рани, заподіяні нелюдами.

Живій правді про трагедію старовинного українського села наша подальша розповідь.

МЕРТВА КРИНИЦЯ

І зараз на шістдесятиметровій глибині блищить вода, в якій купається раз на день сонце. Чому ж мертва криниця? П'ять літ підряд уся дерманська громада копала її на високій Нагорянці, щоб люди не ходили по воду з обривистої гори до річки Устюсі. Але не п'ють люди води з тієї криниці. Не п'ють з тих пір, як чоловіка Марії Галабурди кинули туди, стративши за те, що він одмовився співробітничати з оунівцями. Ножа приставляли йому до горла, але він не зміг покривити своєю совістю, стати братовбивцем. Помер, та з чистим сумлінням: не покоровся недолюдкам.

В ту трагічну ніч, коли бандерівці схопили чоловіка, Марії вдалось уникнути розправи. Вона втекла через городи і сховалась у сусідів. Вдень жінка робила дещо по господарству, а як сутеніло, блукала по всіх усядах, аби ніхто не знав, де ночує.

Турчин вимагав від волоцюг з боївки, щоб йому доставили Марію за всяку ціну, живою чи мертвою. Вона, бачте, була свідком, як знущалися з її чоловіка, ведучи на самосуд. Турчин побоювався, що Марія може розповісти правду про кривавий злочин, і хотів замести сліди.

І Марія не встереглась. Її перестрів Шевчук, коли несла воду.

— Іди за мною! — гаркнув він, вибивши їй з рук відра.

Навколо ні душі. Жінка хотіла крикнути, але хто б її почув на леваді?

Цупко держачи Марію за руку, оунівець повів її поза хатами, прямуючи на Нагорянку. На самісінькім краю кам'янистого обриву жила Віра Кравець. Її хата стояла оддалік від інших. Навколо шумів старий сад.

Шевчук, не випускаючи Марії, зайшов з причілка і постукав у вікно.

На порозі з'явився Турчин.

— Упіймав? — радіючи, потер він руки.

Марію не виводили з-за причілка. З хати вибігло ще кілька оунівців і скрутили жінку мотуззям.

Шевчук вигнав з хати дочку і матір Кравців, наказавши, щоб вони ніч пересиділи десь у родичів.

Старенька бабуся Кравець не встигла накинути на голову теплу хустину і, як її дочка не умовляла, вернулася з видолінку до хати. Крутила заметіль. У воротах вартував Шевчук. Він дозволив старій зайти за хустиною. Коли вона човгала уже з сіней, хтось торкнувся її плеча. Голову піднімати бабуся не мала права, однак, глянувши краєчком ока, вона впізнала Марію.

Тісна хата Кравців. У ванькирчику важко двом розминутися, а в світлиці — просторніше.

Турчин, попихкуючи їдким самосадам, допитувався в Марії:

— Чому ховаєшся по ночах? Чому дома не сидиш?

— Біда змушує.

— Ану, хлопці, розв'яжіть їй руки, — підсміювався Турчин. — Вона, я бачу, балакуча. Розкажуй, в кого ночуєш. В кого переховуєшся?

— Ніхто мене не переховує, — відповіла жінка та й прикрила своє вродливе обличчя долонею: надто вже знахабніло заглядав Турчин їй в очі. — Кажіть, що вам треба, не мучте мене!

— Встигнемо набалакатись, — розкинув він кремезні руки, схопив Марію, наче шуліка, і кинув на долівку.

На порозі Шевчук цюкав сокирою. Він зрубав молоду вишню, що росла під вікном, і обчухрував її.

— Жердина готова, — доповів він шефу.

— Тепер поговоримо... Підніми її, — мовив Турчин котромусь з бандитів, вказуючи пальцем на Марію.

Вона ледве могла встояти на ногах.

— Розкажи, в кого ховаєшся? — вирячився на неї Грибок.

— Ні в кого я не ховаюся.

— Ти не зізнаєшся! Берить її на «станок» і почнемо розробку.

Розстебнули Марії сорочку на грудях і, заломивши руки навхрест, засунули їх за пазуху. Потім пригнули головою вниз і прив'язали ліктями до колін. Шевчук, мастак провадити допити таким чином, просунув щойно витесану вишневу жердину жінці під груди. На цій жердині, підв'язаній до гаків на сволюку, повисла Марія.

— Розкажеш правду — знімемо із «станка».

— Мене ніхто не переховує.

Турчин щосили вдарив Марію шомполом по п'ятах.

— Бий, катюго! Всіх не переб'єш! Я вмру, але глухі стіни розкажуть людям, як ви мене мордували. І вам, собакам, і вашому Бандері буде собача смерть! — простогнала вона й заплющила свої великі сині очі.

Турчин не переставав розмахувати шомполом, навіть коли вона вже зомліла.

Крутила заметіль надворі, сікла обличчя морозяним снігом. Не знявши Марію з жердини, кровопивці понесли її через замети і кинули живцем у темну криницю, куди вже раніше кинули її чоловіка.

Не одна Марія, яка колись брала живу воду з тієї криниці, щоб остудити спрагу, щоб поливати квіти, стріла тут свою смерть. І дітей-немовлят, і старих матерів кидали бандюги в криницю, засипаючи їх гострим камінням. Так життєдайна криниця, де глибоко в землі билося джерело, даруючи воду всьому живому, стала криницею смерті.

Минули роки. Рідні відкопали останки мучеників і мучениць — жертв оунівського терору. І зараз на шістдесятиметровій глибині блищить водиця, в якій раз на день сонце купає свої промені. Але це — мертва криниця!

ВОВКИ КУСАЮТЬСЯ

Якось старі Яким і Мотря Фрідріхи навідріз відмовилися віддати бандерівцям годованого кабана. Шевчук одразу ж доповів про це своєму ватажку.

Зимової ночі бандити оточили хату Фрідріхів. Старі вже спали, спав і їхній син-підліток Роман.

— Чуєш, у вікно стукають,— розбудила Мотря чоловіка.

Знадвору з усієї сили гатили в двері.

— Хазяїне! — гукав Турчин.— Встань і покажи дорогу на Мізоч.

— Не одчиняй їм! — не пускала Мотря Якіма.— Може, погрюкають і підуть.

Бандерівці натиснули плечима на двері, і вони зіскочили з завіс.

— Одягайтесь! — підняли на старих автомати.

Роман визирнув з-за печі і впізнав Шевчука, який про щось говорив із Турчином. Коли батьків повели на вулицю, хлопець побіг за ними, але його завернули.

— Марш до хати, а то вб'ю! — загрожував Шевчук.

Роман утік за сусідську stodолу. Він чув, як на подвір'ї били батька і матір, а згодом погнали кудись. Ще й сонце не зійшло, хлопець навідався до хати. Біля дровитні на одземку лежав батьків кашкет. На снігу червоніли краплини крові. Ті краплини повели Романа на город і далі до Верхівського лісу. В урвищах сліди губилися: глибокі рови, засипані снігом, кущі і дерева ховали таємницю загибелі його батьків. Облазивши нетрі поблизу і не знайшовши трупів, син надіявся, що, можливо, батько й мати живі. Однак, зайшовши якось глибше в ліс, він наткнувся у рівчаку на тіла вбитих. На шиї матері

син помітив скручену хустину. Цією хустиною Шевчук задушив її, міцно закрутивши палицею. Голова в батька була розбита якоюсь залізякою, руки повикручені. Він боронився, мабуть, та не зміг вирватись з кігтів убивць.

Добігши до села, Роман випросив у сусідів коней, щоб забрати тіла батьків та поховати їх на цвинтарі.

Поїхав у ліс. Насилу допхався у снігу. Але ще не добрався до того рівчака, де лежали трупи батьків, як його перестрів Шевчук.

— Куди їдеш? — покосився він з-під лоба.

— Дядьку, дозвольте тата й матір забрати.

— Завертай геть, а то буде тобі те, що й їм!

Шевчук скинув автомата з плечей і приставив хлопцеві до носа.

— Понюхай, чим пахне,— глузував він.

— Невже ви й мертвих боїтесь? — запитав, не злякавшись, Роман.

Удари градом посипались на голову хлопця. Шевчук сам завернув коней і прогнав Романа з лісу.

Тієї ж ночі Василь Шевчук у супроводі інших бандитів ще раз вдерся до Фрідріхів. Роман дома не ночував, і його не змогли знайти. Розлютовані оунівці закололи свиню, порізали овець і потягли в Турецьку гору.

Лише через два тижні Романові з рідними своїх батьків вдалося викрасти почорнілі трупи, які все ще лежали в рівчаку у Верхівському лісі.

ВИРОДКИ

Венедикт Дрозд не любив сам працювати, він волів, щоб на нього інші робили і його годували. Коли німецькі фашисти окупували Дермань, цей куркульський вилупок підняв голову; роздобувши гвинтівку, носився з нею за плечима, як з люшнею, іменуючи себе «повстанцем» УПА.

Розпочав Венедикт Дрозд з того, що змушував бідних сусідів орати задурно його поле, жати жито, вивозити гній. Проте цього йому було замало.

Вересневого дня у село забігла жінка, яка чудом втекла від німців з двома дітками: дівчинкою і хлопчиком. Видно, здалека — може, з Київщини, а чи з Вінниччини була та українська мати. Ув'язнених гнали по етапу. В лісі їй вдалося з дітьми загубитися між деревами. І треба ж такому трапитися — зайшла вона саме до Венедикта Дрозда.

— Покажи, чоловіче добрий, дорогу на схід, — стала розпитувати в нього, а діточки малі все тулилися до неї, коли оповідала, які страждання перенести довелося.

— Покажу. Чому не показати? — погодився Венедикт, але посунув чомусь у хату. Через хвилину-дві він уже стояв на порозі з гвинтівкою. — Пішли! — пробурмотів.

— Куди ви ведете мене, невинну? — пручалась жінка, але Венедикт квапив її, щоб швидше йшла, підганяв діток.

Він вивів їх на сусідський город. Жінка клякнула перед бузувіром, цілувала його брудні чоботи, дітки цілували йому руки погані, просилися:

— Дядю, не вбивайте нас.

Дрозд одіпхнув усіх трьох від себе. Бухнули три постріли. І сусіди почули, як обірвалося три життя.

Убивця підхопив блаженський клуночок, що його несла з собою жінка, і пішов до хати.

Так, він був падкий на чуже добро. Тому завжди охоче забирав у селян пшеницю, корів, овець, свиней для ненажер з УПА. З награбованого якась лепта падала і в кишеню куркуленка.

Проте ця нитка доходу скоро урвалася. Фашистів вигнали геть і Дрозду тепер стало небезпечно серед білого дня вештатися по селу з гвинтівкою. Він злигався у штольнях Турецької гори з бандитами Турчина, сам перебуваючи на легальному становищі. Глумитися над односельчанами Турчин посилав ночами Дрозда разом з його однолітком Василем Кальчуком. Останній під час окупації допомагав підтримувати зв'язок між районовими зверхниками ОУН, згодом фабрикував брехливі антирадянські листівки. Разом з іншими він якийсь час відсиджувався у «самостійній дірці» в Турецькій горі.

Дрозд і Кальчук стали друзями, яких і водою не розіллеш. Якось Василева мати поїхала в містечко Мізоч на базар. Вона здибалася там з сусідкою Кучерук. Повернувшись з Мізоча, розповіла сину, що та продала муку і купила добрячі черевики своєму чоловіку.

«Ці черевики будуть мої», — стукнуло Венедикту в голову.

Задумано — зроблено. В товаристві з Василем Венедикт підстеріг Кучерук у садку.

— Ти пишешся Кучерук? — запитав жінку понуро Дрозд, ніби вперше її побачив.

— Венедикте, хіба ти мене не знаєш?

— Вона пам'ятає, як мене звати! — вилаявся Дрозд. — Ми тобі покажемо, як годувати більшовиків. Ану, лягай на землю!

— Безсоромники! — плюнула жінка до ніг бандерівцям і хотіла йти геть.

Дрозд наздогнав її і кинув на землю. Кальчук сів їй верхи на голову, щоб не втекла, а його товариш відраховував удари, посвистуючи шомполем. Він запитував:

— Віддаси черевики чи ні?

— Так би зразу сказав,— їдко мовила Кучерук.

У Дрозда зрештою виробився інстинкт: він не міг спокійно спостерігати, ставав сам не свій, якщо в когось з сусідів заводилось якесь підходяще майно, або кувікало годоване поросля.

Родина Трофимчуків жила звичайним трудовим життям. Як сусіди, Трофимчуки колись приятелювали з Дроздами. Венедикт навіть був кумом у Трофимчука, але з тих пір, як він запродався жовто-блакитній нечисті, Трофимчуки його зненавиділи. Навіть говорили про це, Венедикту у вічі. Коли через Дермань пролягав фронт, родина Трофимчуків з любов'ю стрічала бійців Радянської Армії. То був великий день у Дермані. Не лише Трофимчуки, усе село охоче приймало й частувало визволителів. Трофимчук на radoщах зарізавав кабанця в знак того, що сваволя і знущання фашистської вояччини вже ніколи не повернуться.

Дермань святкувала.

Дрозд не забув цього Трофимчукам. І коли вони першими вступили до колгоспу, навідався до них. Він був без автомата. Зайшов разом з Кальчуком ніби пограти в карти.

Коли ж пізнього вечора вся родина зібралася, тоді він вигукнув:

— Досить валяти дурня. Руки вгору! — і вихопив з-за пазухи нагана.

В цей час розчинилися двері і до хати влетіло ще кілька озброєних. Вони пов'язали всю сім'ю.

Дрозд не стріляв: остерігався, щоб на кутку не почув пострілів. Приставивши гостре лезо до горла Трофимчуку, натиснув на заступ ногою. Вбиваючи, він наче

копав картоплю. Не зупинився і перед похресницею, яку колись носив до церкви.

А наступного дня Дрозд ішов у траурній процесії, яка проводжала Трофимчуків в останню путь. Цей душолюб, що втратив будь-яке почуття людяності, осмілювався показуватися на людські очі.

Піп кадив кадильницею, наспівуючи: «Вічная пам'ять», а Дрозд витирив крокодилячі сльози і казав: «Як мені жаль похресниці».

ВІСІМНАДЦЯТИРІЧНИЙ

Сумом віє осінній Верхівський ліс. Гублять шати — червінкову красу свою — могутні дерева. Золотим дощем капле та й капле листя. А ще сумніше лине, торкає найболючіші струни душі людської пісня:

Бандерівські ботокуди,
Що ви наробили?
Комсомолок молоденьких
Безневинно вбили.

Гнівом народним породжена ця пісня. Вона вириває живим спогадом про страхітливі ночі «Дерманської трагедії».

Нехитрі, але правдиві слова ці, що ганьблять мерзотні дії оунівських паскуд, належать молодому поетові — комсомольцю Миколі Максисю. Йому йшов вісімнадцятий рік. Сувора краса Волинських Татр полонила серце юнака, сповивала його хист. Але вона так і залишилася ним не оспівана. Щасливе життя, що зародило стиглим колоссям на колгоспному полі після довгих літ злиднів, запалило і зачарувало хлопця, дало йому багатство думки, силу велику. Та й щастя народне залишилося ним теж не оспіване.

Живе тільки пісня, що переходить з уст в уста. Микола Максись сам дав їй мелодію, видобувши музику з саморобної ліщинової сопілки.

Син колишнього наймита-бідаря, він тепер учився в радянській школі. Такого не знали ні батьки, ні діди, ні прадіди Максися. Життя виписувало грамоту вузлуватими пекучими мозолями на їх спрацьованих руках; у цілоденній роботі на інших, заможніших, спливали безрадісні роки.

Тому й не міг комсомолець мовчати, не міг не таврувати пекучим словом запроданців народу, які замахували сокирами на чесних трударів.

На роботу в сільські бібліотеки йшли з Мізоча дві комсомолки. В Дермані їх перестріла бандерівська тічня. Комсомолкам повідрубували заржавілими сокирами голови, повиривали серця з білих грудей за те, що вони хотіли сіяти мудре й корисне слово в душі людські.

Микола Максись склав про дівчат-мучениць пісню. Її співала не лише Дермань, а вся Ровенщина. Якщо пісня має крила, вона полетить по світу від людини до людини — і нікому її не спинить.

Почув її у темній норі й Турчин.

— Вбити поета! — вигукнув, запінившись, душоуб.

Але катам цього було замало. Їм хотілося купити його душу, щоб зробити з нього співця-трубадура своїх кривавих злочинів.

Турчин довірив цю справу іуді Василю Кальчуку. Нездарний писака брудних антирадянських листівок звивався вужем перед Миколою Максисем. Він розхвалював його талант, ніби ненароком підсовував якісь нікчемні брошурки, заяложені листівки.

— Ми видамо твої вірші, — загоджував він юнака, — напиши лише про нас.

Гроші і славу наперед дарував Кальчук Миколі.

— З-за океану нам допоможуть здобути перемогу, — підло нашіптував хитрий братовбивця, перестриваючи учня, коли той повертався із школи, або викликаючи його по ночах з хати на потаємні розмови.

Але комсомолець Микола Максись залишився непідкупним.

Турчин не терпів непокірних. І після того, як Кальчук доніс, що Микола Максись прогнав його, не захотівши слухати базікання, вирішив розправитись з поетом.

...Максисі під вечір закінчили молотьбу. Свіжа солома стояла в стіжечку. На подвір'ї лежали купи жита.

Мати налила Миколі свіжого молока, щоб підвечеряв, а сама з чоловіком Павлом поралась коло віялки.

— Для комуністів хліб молотиш,— мовив, увійшовши на подвір'я, Кальчук. За ним сунули Турчин, Дрозд, а Шевчук стояв у воротах і все ховав своє лице під плащ-палатку.

— Хіба комуністи не люди? — відказав Павло, крутячи корбу віялки.

— В колгоспі заробив? — підступив до старого Максиса Венедикт Дрозд.

— Авжеж, не в тебе.

— Микола дома? — зміряв довгим і гострим поглядом Турчин батьків комсомольця.

— В хаті,— мовила мати.

Турчин вихопив з-за халяви пістолета і ступив на пріг.

— Одумайтесь! — схопив Павло Максись бандита за руку.— Нащо зброю виймаєте?

— Нічого страшного не буде,— запевняв Турчин,— коли заходиш у чужу хату, завжди треба виймати зброю.

Турчин грюкнув кованим чоботом у двері, і вони розчинилися.

— Молочко попиваєш! — ввалився він у світлицю.

Микола поставив чашку край столу.

— Віддавай комсомольський квиток! — підступив Турчин до Миколи.

— Умру, а не віддам!

Він боронився. Густий чорний чуб розсипався на високому лобі.

Кати скрутили йому руки.

Батько і мати кинулись, щоб боронити сина.

Кальчук повідпихав їх геть, страхаючи, що усіх повбиває.

Сусіди бачили, як комсомолец Микола Максись ішов з гордо піднесеною головою, вони чули, як він уриваним голосом, трохи хрипко кидав гнівні слова:

НАУЧНИ

— Не боюся я вас! Самі тремтять, виродки, за свої продажні шкури. Вас усі ненавидять. Народ знищить вас до ноги! Радянська влада помститься за мене!

Миколу Максися вивели за ворота і поклали біля двох каменів.

— Стріляй! — гарячково наказував Турчин.

Кальчук натиснув на гачок пістолета. Глухий постріл сполохав осіннє надвечір'я.

Павло Максись лежав побитий під стіжечком соломи. В його голові снували загрозливі слова записок, які він не раз знаходив на дверях, але ніколи не показував своєму Миколі: «Не пускай сина в кіно! Не посилай сина в школу!» Тепер батько знав, хто писав ті записки.

І зараз край воріт Максисів біліють два камені. Під ними пролита благородна кров комсомольця Миколи Максися, який мав вирости поетом...

Йому йшов на ту пору вісімнадцятий рік. І як найдорожчий спогад про нього, навесні, коли в Дермані цвітуть вишні на горах, восени, коли дерева гублять жовте листя, щоб потім знову заряснити буйним цвітом,— лине складена ним і перероблена в народі пісня:

Бандерівські ботокуди,
Що ви наробили?
Комсомольця молодого
Безневинно вбили.
Буйний вітер ваші кості
Погані розвіє,
А забути комсомольця
Ніхто не посміє!

І живе ця пісня по селах, як найкраще свідчення вільнолюбності й непокірності Дермані. Дермань не ставала й на мить на коліна перед жовто-блакитними оунівськими гендлярями і зрадниками. Вона боролась.

І нині в Дермані можна почути розповіді про те, як село громадою боролось з націоналістичними покидьками. У перші післявоєнні роки молодь Дермані добро-

вільно об'єдналась у винищувальну групу, членів якої люди з любов'ю називали «яструбками». Ця група допомагала органам Радянської влади розшукувати і знищувати бандерівських нелюдів.

«Яструбки» — Милетій Левчук, Василь Красовський, Варфоломій Кирилюк і багато інших неодноразово відбивали напади бандитів Турчина на село. В сутичках з бандерівцями героїчно поліг дерманський селянин — «яструбок» Онопрій Хоровець.

Всі дерманці глибоко ненавиділи українських буржуазних націоналістів і не заспокоїлись доти, поки останній з бандитів-бандерівців не був знешкоджений.

Так Дермань, як і всі села на Західній Україні, і на мить не корилася жовто-блакитній погані. Трударі-хлібороби самі знищували націоналістів, як лютих ворогів народу, зміцнювали свою Радянську владу, будували нове, колгоспне життя.

ЗДОБУТОГО ЩАСТЯ — НЕ ВІДДАМО

Новим, щасливим життям живе Дермань. Достаток і радість прийшли в хату хліборобів. Вже народилися і вирости діти, яким незрозумілі слова «пан», «куркуль-глитай» і які лише від своїх батьків знають про злодіяння націоналістичної погані.

Але є ще за кордоном людя, яким не до вподоби те, що трударі Дермані під зорею Радянської влади здобули своє справжнє щастя, що вони власними руками творять велику долю свою. Коле їм очі наше добро.

Серед них є і такий панок — Самчук. Не знаний на отчій землі, блукає він по закордонах. Забули, не хочуть і згадувати про нього в Дермані, хоча він звідти родом. Але десь там, за океаном, він видає себе за письменника. Та це не що інше, як маска хитрого пройдисвіта. Не можна мовчати, коли під нею криється захисник людиноненависництва і рабства, наруги над гідністю людини, проповідник лжі й ненависті, натхненник кривавих вбивць і звірів у людській подобі.

З 1925 року він вештається, як заблуканець, по всіх усядах на сумнівних чужоземних манівцях, серед найзапекліших ворогів народу українського.

А що ж робив Самчук у роки війни? Достеменно те, що й усі націоналісти: старанно служив фашистам.

Про себе, як про «розбудівника нації» в похмурі роки німецько-фашистської окупації, Самчук залишив досить яскраві документальні свідчення. Ці документи — комплекти профашистських газет, зокрема газети «Волинь», яку редагувала колегія за його «проводом».

Ніякий наймит не служив так вірно своєму господареві, як служив фашистам Самчук. Довжелезні передові у

«Волині», статті-коментарі до промов Гітлера, дикунських розпоряджень Коха брудним потоком стікали з його продажного пера.

Чого, приміром, варта стаття «Адольф Гітлер», вміщена в номері за 14 вересня 1941 року? Гітлер у Самчуковій божевільній уяві — «муж надзвичайного мірила і надзвичайної духовної сили». Так міг писати лише той, хто радів, дивлячись на руїни, на дим згарищ, що виїдав очі, на розстріляних, замордованих українців.

Так міг сказати найзапекліший зрадник і ворог народу українського. Таким і є Самчук.

Фашистський журналіст Генріх Ротауге, кореспондент німецького інформаційного бюро, з захопленням розповідає про те, з яким старанням Самчук готував наклепницьку «українську кореспонденцію». І фашисти носилися з ним, як з писаною торбою. Він змалку хотів чинів і грошей. Вони дали йому і те, і друге. Він став і редактором газети, і редактором відділення нацистської преси українською мовою, і ще якусь посаду обіймав у відділі пропаганди райхскомісаріату.

Україна палала в огні, а Самчук грів на ньому свої руки. Коли полум'я обняло Залужжя, він появився в Дермані, щоб насолоджуватися горем і муками своїх земляків.

«Більше ініціативи!» — закликав Самчук харцизів з ОУН душили і різати радянських людей.

Навіть такий бандит, як Боровець, гітлерівський поліцай, душогуб, що винищив тисячі людей на Поліссі, дивувався запопадливості і спритності Самчука в служінні спільним хазяям, його величальним одам і панегірикам на славу фашизму. Це він спересердя охрестив Самчука «клямколизом фашизму».

Клямколиз складав оди; співали за здоров'я й клямколізу. В номері «Волині», де в передовій цей борзописець закликав до покори і вірного служіння новоспеченим панам, що сіли на шию українським трудящим,

якийсь Давен писав: «Він (Самчук) виконає з честю всі накази свого проводу».

Так це й сталося. Коли над горлом фашизму нависла караюча рука народу-месника, Самчук одразу ж взяв орієнтацію на новоявлених хазяїв — американських імперіалістів, почав у тій же «Волині» заповзято втовкмачувати оунівцям, щоб вони «мріяли категоріями Нью-Йорка».

Знав кіт-Самчук, чиє сало буде їсти, то й нявкав поновому, випрошуючи ласку в нових хазяїв.

Треба, щоб українська молодь за кордоном, її батьки знали ціну кожному гнилому слову Самчука. Що, крім брехні, може вийти з-під пера безбатченка? Хіба може він сказати правду про те, на що зазіхала і пнеться зазіхати оунівська нечисть?

Хіба він розкаже про те, як запродувались жовтоблакитники австро-угорській монархії, кайзерові, англо-американо-французьким інтервентам, російським білоемігрантам, пілсудчикам, німецькому фашизму і реакційним колам імперіалізму? Український народ добре розумів, чого вони хотіли, і тому, коли разом з усіма народами Країни Рад громив окупантів, то нещадно розстрожив і їхніх посіпак-наймитів,— та так, що лише небагатьом з них, як-от рабові гітлерівського чорнильного пера, вдалося втекти від справедливої кари.

Пани самчуки скільки завгодно й кому завгодно можуть продавати свої душі, але запродати український народ — зась! Це довів неодноразово сам народ. Це довела історія.

Зрозуміло, що Самчук, заздалегідь утікши в Мюнхен, а потім подавшись ще далі — до Торонто, оплакує прихвоснів німецького фашизму, з якими український народ нещадно розправився.

Так, український народ справді не потерпів покидьків ОУН, які чинили такі страхіття, що від самої згадки холодне кров у жилах. Це вони кидали у криниці дітей,

в'язали батьків і матерів колючим дротом, розпинали людей на деревах, прибивали цвяхами, прив'язували до гори ногами і під головами розпалювали вогнища, в живих виймали очі, живцем кидали в полум'я...

Вічне прокляття сотень матерів, їхні гіркі сльози за рідними дітьми, яким вони дали найдорожче в світі — життя, хай впадуть на ненависні голови всіх тих, хто носить оунівську печать Каїна й луди на чолі!

Даремно Самчук бурмоче: «Оунівці розправлялись лише з комуністами». Пане Самчук, будьте певні, якби в Дермані було 450 комуністів, то бандити Турчина ніколи б не наважились навіть ступити своїми поганими ногами в це село.

Самчук огризається: «З мирними, ні в чому не винними хліборобами розправлялись оунівці-бандерівці. Оунівці-мельниківці братовбивцями не були».

Для нас, українців, байдуже — були це бандерівці чи мельниківці. Ворогів ділити на хороших і поганих не можна. Обкладинки Самчукових книжок у час німецько-фашистської окупації були видрукувані на тому ж жовтому папері, на якому бандерівці фабрикували свої листівки.

А хіба навесні 1943 року в глибині лісу, між селами Мартинівка та Антонівка, Вербського району на Ровенщині, і селами Стіжок та Лішня на Кременеччині, не діяв так званий «мельниківський табір» душогуба Хріна — Недзвецького? На початку німецько-фашистської окупації Хрін — Недзвецький був комендантом жандармерії в Кременецькому районі, а потім пішов до банд УПА і разом з ними чинив терористичні акти над мирними людьми. А хіба того ж 1943 року біля Луцька не мельниківець Солтис створив так званий «Український легіон самооборони»? Згодом цей легіон разом з німецькими фашистами нещадно розправлявся з учасниками Варшавського повстання.

Ці факти є прямим свідченням того, що між бандерівцями й мельниківцями ніякої різниці немає.

Саме тому народ український ненавидить і тих, і других і, коли прийшла година розплати, справедливо покарав і тих, і других.

Стала перед судом народним і банда, що звірствувала в Дермані.

Ось уривок з листа дерманських селян голові виїзної сесії Ровенського обласного суду, яка розглядала справу оунівського душогуба Шевчука:

«...Сьогодні, як ніколи, в наших серцях кипить ненависть до банди українських націоналістів, в тім числі до Шевчука, руки якого в крові наших батьків, матерів, братів, сестер.

В той час, як весь радянський народ заліковував рани Великої Вітчизняної війни, Шевчук ще продовжував діяти і перешкоджати мирному будівництву. Отже, виражаючи великий гнів до цього клятого бандита, хапуги, паразита, ми від імені всіх чесних громадян села просимо засудити Шевчука до самої вищої міри покарання — розстрілу».

Це лише один з багатьох тисяч листів, у яких широкі маси трудящих України висловлювали свою безмежну ненависть до українських буржуазних націоналістів і вимагали для них кари на горло.

А хіба могло бути інакше?

Якою була Дермань за царату і панської Польщі, хто нею володів?

Володіли в різний час різні поміщики, які розпоряджались двома третинами всіх земель і угідь села, тобто чотирма тисячами гектарів. Дермань, село майже в тисячу дворів, животіло на одній третині земель, які були розкидані над урвищами, на горбах. А ліс чий був? Панський.

З приходом Радянської влади нічого панського тут не стало.

Зараз в Дермані (нині Устенське)¹ — два колгоспи. Ніхто не надривається на важкій роботі, зігнувшись над чепігами: трактори, комбайни працюють на усуспільнених ланах.

Який врожай родив тут за царату й за панської Польщі? В найліпші роки 7 центнерів жита з гектара. А зараз? 30 і більше центнерів.

Хто вчився, хто здобував освіту в цьому селі за царату, за пілсудчиків у церковно-приходській школі, згодом у духовній семінарії, яку так і не вдалося перетворити на гімназію? З місцевих жителів таких майже не було.

Тепер тут діють середня школа, школа-восьмирічка і відома на всю область школа-інтернат. Дермань-Устенське не лише освічене село — за своєю культуррою воно не поступається центрам міського типу. Колгоспні господарства нагадують агромістечка, а будинки торгівлі, побуту й нові муровані хати колгоспників, шосейні дороги й тротуари свідчать про невпинне зростання добробуту. Такі речі, як телевізор, холодильник і пральна машина, стали цілком звичними, а мотоцикли й легкові автомашини — практично доступні кожній трудовій родині.

Якщо до сказаного додати бібліотеки, медичні пункти й колективи художньої самодіяльності, то можна скласти уяву про ті зміни, про ті перетворення, які тут відбулися.

Хто це все дав Дермані? Це дала Радянська влада.

З кожним днем зростає і повнішає чаша народного достатку. Життя народу українського повниться добром, щастям і радістю.

І все це дав мільйонним масам трударів-українців соціалізм.

¹ Населені пункти на Ровенщині подаються у цій книзі за адміністративно-територіальним поділом 40-х років.

А що їм дали оунівські нелюди? Пожежі, руйнування, грабунки, вбивства. Забулися їхні імена. І лише в Народному музеї в одній із вартових веж відбудованого монастиря-фортеці можна почути розповідь екскурсовода про злочини оунівців, як про криваву трагедійну сторінку в історії села. Це село ще в часи громадянської війни створило свою власну Дерманську республіку й боролось з пілсудчиками й петлюрівцями, впевнено йдучи назустріч своїй щасливій долі.

Всупереч самчукам Дермань була і лишилась вільнолюбною, радянською. І здобутого в боротьбі щасливого життя її трударі нікому не віддадуть!

ЗІЗНАННЯ БАНДИТА

Смеркалося, і бабуся Никитюк не знала, де себе діти. Вона думала: «Коби земля провалилася і упхнула мене туди. Може б, під землею мене не дістали».

І донька Харитина теж таке думала. Вона брала матір за руку та й вела десь до сусідів. Никитюки мали свою хату, але мусили просити притулку в чужих людей. Сусіди пускали їх на горище або в клуню. Де тільки не ховалася Харитина із своєю матір'ю! Найчастіше вона заводила її в сусідську клуню і, щоб ніхто не бачив, розв'язувала товстий околїт соломи. Мати обгорталася соломною, і донька зав'язувала її тугими перевеслами.

Ніч. Тихо. Бабуся не могла заснути. Вона чула якийсь час Харитинині кроки. Донька теж подалася ховатися кудись. Куди? Мати й не знала.

Скільки думок, та все сумних, невеселих плуталося за ніч. Вони роями обсідали стару голову. Аж у вухах гуло. І бабуся просила, щоб швидше приходила смерть. Але смерті не було. Були муки пекельні, які сповнювали вщерть серце, були сльози солоні, які сліпили очі.

За сина Олександра терпіла бабуся. Як фашисти захопили село Суйми, Олександра забрали, і ніхто не міг сказати, куди його запроторили. Одно знали Никитюки: гітлерівці не приїжджали з містечка Мізоча за Олександром — суймівські жовтоблакитники зв'язали його.

— Він у колгосп хотів писатися! — наговорював на Никитюка сусід Пилип Морозюк.

І коли повели Олександра, він теж пішов за зграєю шулік.

Не спала бабуся, а їй все син снівся — високий, ставний такий. Оженити вже думала його.

Піяли півні на селі, легшало старій на душі: ще один день надіялася прожити.

Світало. Харитина прибгала, розв'язувала матір з околоту.

І літо, і осінь перебули Никитюки в страху за своє життя.

Забіліла зима, ще важче стало.

Правда, за ними вже давно не приходили. Але в своїй хаті мати з дочкою не спали.

На Новий рік ні сіло ні впало до Никитюків зайшов оунівець Пилип Морозюк.

Харитина отерпла.

— З Новим роком будьте здорові! — вихитувався з боку на бік Пилип. Він був п'яний. — А чи не раді гостеві? Горілку маєте?

— Нема,— відповіла Харитина.

— Де хочеш, але дістань,— повалився він на лаву.— Не дасте — буде те, що й Олександрю.

Харитина мусила йти шукати горілку по сусідах.

Морозюк пив склянкою.

Мати з донькою стояли ближче до дверей.

— Та ви мене не бійтеся,— дудлив склянку за склянкою сусіда.— Хочете, я вам про Олександра розкажу. Але щоб не ревіли! — покосився він з-під лахматих брів.— Ото як повели ми його в ліс... Ну, ви самі знаєте. Що мені розказувати? Стали на галявині, прив'язали до пенька. Не пригадую зараз, хто за ноги держав.

— Синочку мій рідненький! — заголосила мати.

Морозюк тупнув чоботом об долівку.

І, ніби винуваті, мати з донькою вийшли в сіни поплакати, щоб ніхто не чув. Затамувавши трохи біль, непомітно вернулися в світлицю. Сусіда допивав другу пляшку горілки.

— Поклали ми Олександрову голову на пеньок,— повідалі далі п'яний і знов налив собі,— дали команду, аби з сокирою нарихтуватися.

— Йому одрубали голову? — упала на доччині руки мати.

— Не перебивай! — тупнув знову чоботом сусіда.— Хіба то кара — одрубати голову! Ми стругали Олександрові голову сокирою, поки не посікли, як качан капусти.

— Йой! — скрикнула безсило мати.

В Харитини ще знайшлася капелька сил, щоб довести стареньку в комірчину.

І оплакувати голосно сина було заборонено.

А Морозюк продовжував допивати горілку.

І ще не одну ніч після того Никитюки не ночували у своїй рідній хаті.

РОЗСТРІЛЯНІ НОЧІ

Доля зле знущалася над Семеном Рєзниковим і явно не давала йому жити по-панськи. Лише він, син збіднілого дідича десь із Чернігівщини, вибився в офіцери, як сталася революція. Куди тільки не кидало Рєзникова: був він і у Денікіна, і у Скоропадського, і у Петлюри. Правда, ні на генерала, ні на гетьмана, ні на отамана він не покладав особливих надій. Широколезий багнет кайзерівського солдата в ті небезпечні для дідичів та всіляких дуків часи здавався єдиною міцною опорою. Але й кайзерівські солдати виявилися неспроможними захистити Рєзникова. Він кинув насиджене місце і подався в обійми білого орла до пана Пілсудського. Зоологічна, нелюдська ненависть до всього, що звалось радянським, володіла цим пройдисвітом. Коли Петлюра уклав таємну угоду з Пілсудським, знову воскресли думки Рєзникова про власний маєток, широкополі лани, на яких би інші гнули спина, аби врунилось щастя їхнього, українського, а не чужого дідича. Та знову нічого не вийшло.

Утікаючи від народного гніву й розплати, дідич-офіцер опинився аж у Радзівіллові (нині Червоноармійськ на Ровенщині). Пілсудчики швидко розпізнали в ньому свого спільника. До Рєзникова була виявлена особлива симпатія і неабияка гостинність. З перших днів окупації білополяками Західної України його призначили відповідальним співробітником міської управи в Радзівіллові. Це влаштовувало колишнього дідича, і він всіляко вислужувався перед дефензивою, збираючи відомості про незадоволення українських трудящих пансько-польським урядом. Рєзникову на першій порі вдавалося це робити

дуже спритно: адже майже ніхто не знав, що він за птиця. Тим часом і діти в нього підросли. Не казки він їм оповідав — спогадами про родючі чернігівські лани, відібрані в нього, націоналістичною гнилятиною начиняв дитячі нерозумні голови. Врешті в уяві Анатолія, сина Рєзнікова, рідний батько постав «мучеником» і за нього треба було «помститись».

Коли орди здичавілих фашистів вдерлися на радянську землю, Рєзникови вирішили, що для них прийшла слушна година. Куций автомат гітлерівців, що сіяв смерть на українській землі, розворушив, як і колись широколезий багнет кайзерівських солдатів, їх надії.

Рєзников-батько запопадливо догоджав есесівським офіцерам. Він строчив до гестапо в Радзівіллові доноси на радянських активістів, вимагаючи для них лютої кари.

Гітлерівці скоро віддячили своєму холую: ландвірт призначив його управителем фільварку в Іванівці, недалеко від Радзівіллова. Рєзников не лишився в боргу перед фашистами: він вирядив у поліцію двадцятирічного сина Анатолія.

В поліції Рєзников-син швидко знайшов собі поплічників в особі куркуленка Дмитра Крючка і тупоголового виродка, дезертира з Радянської Армії Миколи Бондаренка.

Нацисти доручили поліцаям охорону залізничної станції Радзівілів.

На захід щодня мчали ешелони, набиті юнаками і дівчатами з України. Фашисти ходили облавами по селах Наддніпрянщини, Поділля й Волині, ловили молодь і гнали на захід: «третьому райху» потрібні були робочі руки, жива сила, яка своїм потом і кров'ю живила б занепадаючу воєнну економіку Німеччини.

Ешелони зупинялися на станції. Рєзников із своїми спільниками невідступно стежили за вагонами. Хоча двері вагонів були позасовувані, а вузькі віконечка забиті навхрест дошками, вигнанці не губили надії на

порятунок. Але досить було якомусь необачному хлопцеві чи дівчині виглянути з віконця, як Анатолій Рєзников стріляв.

Вартуючи біля ешелонів з бранцями, молодчики Крючок, Бондаренко та Рєзников проходили «курс» влучної стрільби. Траплялися випадки, коли після роздачі смердючої бурди, що мала правити для вигнанців за їжу, декому вдавалося тікати. Крючок, тугодумний телепень, ошаліло гнався за втікачем. Він не любив стріляти, не любив бачити крові. Його мучила «хвороба» — звичка душити людей за горло.

Гітлерівці не допитувалися, кого з бранців убито; їх задовольняла відповідь:

— Знищено при намаганні втекти.

На фронт летіли ешелони з боєприпасами, обмундируванням. Не залізничники прапорцями показували їм шлях — поліцаї пострілами прочищали дорогу на схід.

Поки Рєзников-син служив у поліції, Рєзников-батько встиг добре нажитися на посаді управителя маєтку. Що не кажи, а минуло два роки його владарювання. От лише на фронті не тихо. І дідич зметикував, що сину слід підшукати іншу роботу. Але даремно турбувався. Молодий Рєзников, Крючок і Бондаренко вже давно були зв'язані з ОУН, якій ретельно постачали зброю.

Одного дня трьох найзавзятіших поліцаїв не стало. Вони як у воду пірнули. Управитель фільварку Рєзников пустив сльозу про людське око: мовляв, сина за «партизанську діяльність» заарештовано.

Досвід «мокрої» роботи, набутий Анатолієм Рєзниковим у поліції, як ніколи знадобився в банді. Саме такі людяці, що пройшли катівську виучку в гестапо, і потрібні були Марцинкевичу. В банді ОУН ката Ясного іменували інтелігентом. Виходець з багатіїв, він закінчив польську гімназію, вчився деякий час на художника-іконописця в Острозі, але скоро змінив професію богомаза на

ремесло ката. Роль «слідчого» і заступника районного шефа СБ була йому куди більше до смаку.

На чорній совісті цього душогуба лежало не одне вбивство ні в чому не винних людей. Звичайному хліборобові досить було сказати одне їдке слово проти ОУН, як його чекала смерть. Тварюки схопили якомсь в селі Копанів двоюрідних братів Володимира та Івана Чуїв. Володимира звинуватили в тому, що він зло насміявся з станичного, який говорив йому, щоб готувався служити в УПА. Іван мав посвідчити, як саме його брат насміявся. Зберігся безграмотний документ — протокол «зізнання», що його власноручно склав Марцинкевич — Ясний.

З нього видно, що Володимир Чуї з грубуватим гумором недвозначно висловив своє ставлення до бандерівців.

Це було 17 вересня, а через три дні «слідчий» доповів, що братів Володимира Чуя та Івана Чуя повішено.

Під керівництвом витонченого вбивці Марцинкевича колишні поліцаї знайшли широкий простір для задоволення своїх садистських нахилів.

Не минуло й кількох днів, як Резникова призначили комендантом. Саме він забезпечував бандитів знаряддями тортур — тугосплетеними, міцними мотузками, замашними палицями з молоденьких дубків, довгими захаявними ножами. З того часу не було ночі, щоб ці виродки не лили кров українських трудящих.

Якомсь Марцинкевича сповістили, що старик-селянин з села Бугаївки Федір Федорович відмовився йти на варту, коли в село вдерлась банда оунівців. Старий, якому бандерівці вже добре допекли, відбираючи і хліб, і м'ясо, і навіть вовну, спересердя вигукнув:

— Щоб я вартував дурнів з ОУН? Умру, а не буду!

Резников, Крючок і Бондаренко, скочивши на сани, погналися провчити неслухняного. Двоє з автоматами

напоготові вартували на подвір'ї, щоб старий не втік через вікно. Щойно смерклося,— двері в хату були відчинені.

— Федорович Федір тут живе? — поводив кулеметом по жінках і дітях Резников.

— Ну тут, то що? — підвівся старий з-за столу.

— Руки вгору! Марш на подвір'я!

Федору Федоровичу нічого не залишалось, як підкоритися сваволі посіпаки. Уже в сінях селянин почув, як Резников страхав його родину:

— Замовчіть! Щоб я вашого писку не чув. Якщо хтось вигляне на вулицю, кулю в лоб!

Бондаренко викотив на середину подвір'я пеньок, на якому Федоровичі рубали дрова. До пенька й підвели старого.

— Скидай штани, дядьку,— бевкнув Крючок.

— Хлопці, опам'ятайтеся, що ви надумали? — не розуміючи, що від нього вимагають, просився літній чоловік.— Ви ж мені по літах у сини годитесь!

— Не пащекуй,— аж запінився від люті Бондаренко. Він пригнув старого до пенька й сів йому на голову.

Резников і Крючок, поклавши зброю на землю, стали з дубовими палицями по обидва боки від Федора Федоровича.

Киї засвистіли. Рахував Бондаренко.

— Раз, два, три, чотири, п'ять...

— Ото за те, щоб пам'ятав, як не ходити на варту,— приказував Крючок.

— Ото за те, щоб не називав дурнями оунівців,— приказував Резников.

Удари сипались немилосердно. Коли Бондаренко нарахував п'ятдесят, старий простогнав: «Діти, ліпше добийте мене». Але його ніхто не чув. Палиці посвистували в повітрі. Нарешті Федір Федорович знепритомнів. На нього хлюпнули відро води і знов стали катувати. Лише зовсім захекавшись, бандюги припинили катуван-

ня. Під їхніми ногами лежало скривавлене тіло людини. Пошматована сорочка прилипла до спини.

Не встиг Рєзников доповісти ватажку, що його наказ виконано, як на колишніх поліцаїв чекало нове завдання. Із міста Дубно до Радзівіллова на двох підводах виїхало кілька родин поляків.

Чим завинили вони? За що їх було вбивати?

Головоріз Крючок відповідає на це дуже просто: «Такий наказ був». Хто ж давав такі канібальські накази? Окупанти намагалися розпалити національну ворожнечу, щоб легше було душити кожен народ зокрема. З цією метою гестапо, СД й організували знищення невинних людей. Наймити Гітлера, польські фашисти, знищували українців; його ж слуги, бандерівці, по-звірячому знищували поляків. І бандерівці, і польські фашисти молилися єдиному своєму богові — свастиці. Ні в одного гітлерівця навіть волосина з голови не впала від рук бандерівців чи польських фашистів. Вони й пальцем не торкнули жодного німця, бо ж пес не кусає хазяїна.

Польські родини, які виїхали із Дубно, спішно поганяли коней. Сусіди-українці попередили їх про небезпеку. Була зима, і коні грузли в снігу. А там, де раніше стояли будівлі поляків, здіймалися клуби чорного диму.

Щоб перерізати дорогу втікачам, Рєзников випряг коня і помчав ускач навпростець. Він перестрів вози на півдорозі до Радзівіллова.

— Завертай назад! — крикнув ошаліло й пустив кулетну чергу над головами.

Заплакали жінки, стали проситися, щоб відпустив їх. Діти чіплялися руками за своїх матерів. Та Рєзникову було байдуже.

Коні повернули назад.

До валки, яка борсалась в снігу, наблизились Бондаренко, Крючок та інші бандити на чолі з Марцинкевичем.

Полякам наказали їхати в Сестратинський ліс. Їх було десять. Усіх зігнали з саней і, примусивши роздягнутись, поклали снопами на узліссі. Діти ховали голови під материнські руки, але Бондаренко витягував їх за вуха і клав рядочком.

— З автомата їх! — волав Крючок.

Марцинкевич не квапився. Він повільно добув з кобури пістолет. Витяг пістолет з-за халяви і Резников. Ставши удвох між беззахисними, вони, покурюючи, цілились у голову і натискували на спускові гачки. Марцинкевич барився стріляти. Він придивлявся, чи не труситься часом рука у Резникова. Але рука не тряслася.

Постріли збили з лапатих ялин срібний сніжок.

По дорозі в село один з бандитів запитав Ясного:

— А для чого ж я плів мотузки, коли ми їх розстріляли?

— Друже Блискавиця, ваша праця даремно не пропаде. Не хвилюйтесь.

«Іспитовий термін» для колишніх поліцаїв закінчився. Марцинкевич міг звіритися на них.

Бандити після нічних розбоїв завжди на світанку сповзалися у ліс. Після короткого сну Марко і Ясний будили своїх однодумців на молитву. Душогуби, в яких руки були по ліктя в народній крові, смиренно хрестили свої лоби, набожно вклякали на коліна і просили господа бога, щоб він дав їм сили, обдарував щедротами своїми. Яких тільки молитов не повигадували верховоди ОУН для рядової черні, щоб та біла поклони «во здравіє» Бандери та інших зверхників.

Молитва закінчувалась — тупорилі бандити скидали овечу шкуру і напинали вовчу.

Сьогоднішній виїзд був, очевидно, надто відповідальним, бо не розбивали на групки по кілька чоловік, а вирушили всією зграєю.

Незадовго до цього ватажок СБ Стодоля, Олександр Сухарський, в листі на ім'я Юрія Марцинкевича повідомив, що на його кущі серед населення помітно посились ворожі ОУН настрої. Він подавав прізвиська людей, які не хотіли годувати націоналістів, не давали їм коней, висловлювали обурення кривавим бандерівським терором. Сухарський писав про незадоволених діями ОУН: «Це найстрашніші оси, з якими слід розправитися негайно».

Марцинкевич тоді старанно занотував прізвиська у спеціальному блокноті. В цю ніч банда вилізла з свого лігва, щоб кривавою розправою залякати населення навколишніх сіл.

Сонце якраз спускалося долі й ласкаво розсипало своє проміння над Іванівкою. Але люди боялися, щоб захід сонця не захопив їх на вулиці. Усі сиділи по хатах. Село наче вимерло. Бавилися лише діти, але, як тільки вони помітили озброєних бандитів, кинулися прожогом врозтіч.

Націоналісти оточили кузню, яка належала фільварку, де управителем був Семен Різников. Тут працював ковалем Василь Бречко. Селяни знали Василя як роботящу людину, любили й поважали за розум і статечність. За панської Польщі він наймитував. У 1939 році, після возз'єднання з Радянською Україною, односельчани обрали його головою сільської Ради. Коваль Бречко не був комуністом, але він, як і інші бідняки, усім серцем любив свою Радянську владу, був з нею душею і тілом.

Умілий коваль, у дні війни він заробляв для сім'ї на хліб у кузні.

Коли ватажок ОУН Воляннюк переступив поріг кузні, Василь Бречко кував якраз лемеша. Червона сталь вигиналася на ковадлі. Важко сапав міх. В кузні сиділо чимало селян, які любили побалакати з ковалем, щоб одвести душу.

— Хто тут господар? — запитав Волянюк, не виймаючи руки з кишені.

— Я,— озвався коваль, витираючи рясний піт з лоба.— Ви в справі до мене?

— Зайдемо до хати, там побалакаємо. Я хотів би, аби ви мені молотарку полагодили.

— З якого ж ви села?

— Зайдемо у хату, там поговоримо.

Василь Бречко, виглянувши на вулицю й побачивши, що навколо кузні і навколо хати, яка стояла поруч, сновигають, хотів вернутися в кузню, однак дорогу вже загородили. Наляканих односельчан розганяли по домівках.

Лише тепер коваль збагнув, чого навідувався до кузні управитель маєтку Семен Рєзников, прохаючи, щоб він цілий день був дома, нікуди не йшов з села і кував лемеші.

Дружина набрала чашку води, щоб коваль умився, але Волянюк підганяв:

— Швидше!

Василь Бречко тільки й встиг зняти засмальцьованого фартуха і накинути на плечі піджака.

Дружині не дозволили виходити з хати.

Рєзников накинув ковалеві на голову кінську гнuzдечку і прив'язав її до саней. Так їхали через село аж на другий куток. Тут зупинилися перед садибою Григорія Салійчука.

На призьбі сидів господар у товаристві сусідів і оповідав, що по селах зараз роз'їжджають фашистські карні загони, забирають хліб. З дня на день фашисти можуть налетіти й на Іванівку.

За Григорієм Салійчуком пішли Рєзников і кілька бандитів. Зверхники сиділи на підводах. Дружина Салійчука Ганна відразу впізнала Анатолія Рєзникова. Влітку, як тільки почалися жнива, він теж приходив. Майже безземельні, Салійчуки змушені були батракувати на філь-

варку. Їм належала якась копа жита за те, що жали, однак син управителя, загрожуючи пістолетом, заборонив забирати ту копу.

— Поїхали з нами! — заявив Резников Салійчуку, підійшовши до призьби.— А ви,— ткнув автоматом на селян,— розійдіться!

Ганна запевняла бандитів, що зароблену копу жита з фільварківського поля ніхто не брав, що її чоловік ні в чому не винен.

Але його повели.

Григорій Салійчук, колишній будьоннівець, ходив на милицях. Він втратив ногу ще в громадянську війну. З подвір'я на вулицю йому було важко добратися. Лише сніжок піднявся вслід за сannyaми, до яких за гнuzдечку було прив'язано Василя Бречка.

Допитували їх поодинці в хаті сільського куркулєнка, який жив на хуторі.

Резников стояв на порозі. За столом розмістилися Волянюк, Стеблик і Марцинкевич.

Крючок у цей час стеріг Григорія Салійчука.

— Ти підбурюєш людей проти ОУН? — накинувся на Василя Бречка Стеблик, стукнувши кулаком по столі, що аж вікна задеренчали.

Василь Бречко мовчав.

— Ми тобі розв'яжемо язика.— Стеблик висунувся з-за столу і ткнув ковалєві в руки два тоненьких проводи.— Держи, а то силою прив'яжемо! — і крикнув у ванькир: — Обух, крути!

Міцно трусонуло Василя Бречка, і він упав на землю.

— Будеш тепер говорити? — нахилився Стеблик над ним, а Марцинкевич приготувався записувати.

До свідомості коваля дійшло лише одно,— що його катують електричним струмом високої напруги. Справді, у ванькирі стояла чимала динамо-машина, яку крутив Обух — Бондаренко.

— Встань! — схопив Василя Бречка Рєзников за комір і поставив на ноги.

— Блискавиця, ану покажи йому, де раки зимують!

Рєзников з Бондаренком миттю прив'язали коваля до стільця. Заткнувши рот ганчіркою, вони стали бити його палицями. Били доти, аж поки крізь одєжу не просочилася кров. Щоб змордований коваль прийшов до пам'яті, дали напитися води.

Бондаренко накинув Василеві зашморг на шию. Петля стиснула горло, але Бондаренко розпустив її.

— Якщо зізнаєшся, хто в Іванівці не любить ОУН, відпустимо, — обіцяв Марцинкевич.

Але Бречко мовчав.

Його знову підім'яли озвірілі бандерівці. Вони всунули йому в рот тоненькі проводи і, коли Василя трусонуло кілька разів підряд електричним струмом, він уже не міг ворухнути язиком.

Знову хлюпнули води.

«Слідчий» Марцинкевич заговорив лисячим голосом:

— Правда, що ти збирав людей у кузні?

— Люди самі приходили до мене. Люди ненавидять вас! — прошепотів коваль.

Його кололи багнетами, пекли п'яти вогнем, але він уперто мовчав.

Люто катували й Григорія Салійчука. Йому встромляли пальці між двері, обценьками виривали нігті. Електричний струм пронизував його тіло.

Динамо-машина, яка принесла стільки користі всьому людству, в руках виродків стала інструментом нечуванних мук і знущань над чесними людьми.

Волянюк, Стеблик і Марцинкевич винесли вирок — стратити Василя Бречка і Григорія Салійчука.

Рідні знайшли трупи замордованих нагородах за селом. В обох були виколені очі, відрізані язики...

Вранці в Іванівку вступив фашистський карний загін.

Так очищали оунівські нелюди дорогу фашистам.

Дмитро Суханов — потомственный робітник з Радзівіллова. При панській Польщі йому довелося зазнати чимало горя. Прихід Червоної Армії врятував Дмитра і його сім'ю від голодної смерті. Після визволення він включився в активне громадсько-політичне життя. В 1939—1940 роках Суханов працював у Радзівіллівському ревкомі, був делегатом Установчих Народних Зборів, які проголосили волю народних мас до возз'єднання західноукраїнських земель з своєю матір'ю — Радянською Україною.

З приходом фашистів Дмитру Суханову ставало в рідному місті з кожним днем небезпечніше, і він вирішив переховатися в своєї сестри Тетяни Тушаківської, яка вийшла заміж і мешкала в селі Бугаївці.

Бандерівські душогуби, які лютували тут, першого ж дня схопили його. Проте їм не пощастило розправитися з Дмитром Сухановим. Його вивели з сестриної хати і погнали під конвоем у центр села. Було поночі. Скориставшись темрявою, сміливець, якому вже неодноразово доводилося тікати від польських і німецьких фашистів, збив одного бандита з ніг і загубився між хатами.

Марцинкевич ніяк не міг простити своїм підручним, що Дмитро Суханов вислизнув з їх рук. Хата Тетяни Тушаківської була взята під нагляд. Сюди частенько стали навідуватися бандити. Марцинкевич все допитувався в Тетяни:

— Коли Дмитро прийде? Де він переховується?

Тетяна відповідала:

— Не знаю.

Їй стали загрожувати.

— Якщо ти не скажеш, де брат, тебе вб'ємо!

Тетяна Тушаківська сама почала переховуватись. Тільки вчоріло, вона залишала свою хату і блукала по сусідах.

Це занепокоїло бандитів, і Марцинкевич звелів розшукати селянку. Зголосився за всяку ціну затримати Тетяну і привести на «суд» Дмитро Крючок, що добре знав її як сусідку.

Схопити її ввечері йому не вдалося, і він вирішив учинити це вдень. Перестрівши Тетяну на вулиці, Крючок сказав їй, що має про щось важливе повідомити, і завів у власну клуню. Тут уже був наготові бандерівець Назарчук. Жінку міцно зв'язали мотуззям, вкинули на віз, а щоб односельчани не бачили, кого везуть, прикрили її сіном. Ледве добралися до села Сестратин: дорога розкисла, і коні пристали. Тут заїхали до Масловських, яких націоналісти повбивали раніше, а в їхній хаті зробили свою штаб-квартиру. Однак нікого не застали. Підпрігши ще одного коня, погнали в село Баранне. Але й тут Марцинкевича не було. Крючка зустріли Різников і Бондаренко. Пошепки домовившись про щось, повезли Тетяну далі, на хутір Сирнова.

Дорога вилась круто вгору. З-під сіна щось важке вислизнуло й упало з воза. Коли Бондаренко підняв, то Тетяна побачила, що це була сокира.

— Митя, куди ти везеш мене? — всю дорогу просилася жінка. — Пусти, я ж тебе змалечку знаю.

Але Крючок був глухим. Його не проймали ні жіночі сльози, ні ридання.

Побачивши, що в руках убивць поблискує сокира, Тетяна немов оклякла. Її турнули з воза і повели на узлісся, в соснову посадку.

Бондаренко про щось торгувався з Крючком, і в Тетяну Тушаківської залишилась мить, щоб сказати у вічі сусіду-їуді:

— Мене вб'єш, але й тобі кари не минути.

Крючок скинув гвинтівку з плеча і вистрілив. Потім

зняв з убитої коричневе добротне пальто, нові туфлі і вернувся до воза, дурнувато посміхаючись.

Над узголів'ям мертвої Тетяни шуміли молоденькі зелені сосонки.

Що ближче насувався фронт, то більше лютували вовчі зграї оунівців. Далеко чути було холодними зимовими ночами зойки і плач катованих. Заграви пожеж над селами рвали глуху темінь. Так мстилися спільники фашистів над простими людьми лиш за те, що люди ці очікували повернення Радянської влади, яка б назавжди захистила мирних трудівників від дикої сваволі і кривавих самосудів купки авантюристів, що нарекли себе «борцями за соборну самостійну Україну».

Народ не вбачав різниці між гестапівцями і оунівцями, розумів, що це одна зграя лютих ворогів трудящих України. Українські робітники і селяни підтримували радянських партизанів, а не націоналістичних гітлерівських посіпак, ніколи не йняли віри брехням жовто-блакитної каналії.

Не вірив їм і простий селянин з села Бугаївки Іван Суханов. Він чекав і не міг дочекатися Радянської Армії-визволительки. Уже було визволено Київ, фашистська наволоч тікала на захід, тремтячи за свої шкури. Про звільнення з фашистського ярма, про щасливе життя мріяли селяни, збираючись в хаті Івана Суханова, де й просиджували довгими ночами.

Проте Іванові не судилося діждатися того щасливого й великого дня.

За ним прийшли вночі. Він якраз пішов до сусідів у якійсь справі.

Резников наказав, щоб залягли навколо хати, а сам вирішив чекати на господаря, куняючи на лаві. Він не одпускав нікуди з хати Надію — дружину Івана, яка заколисувала на руках немовля. Старшенький син Борис заховався у ванькирі й боявся виглянути у світлицю.

Серце в Надії обливалося кров'ю, але вона ніяк не могла попередити свого чоловіка про небезпеку.

Тільки-но Іван Суханов ступив на поріг, як Рєзников підскочив до нього:

— Руки вгору! Ти заарештований!

Він обшукав селянина, але нічого, крім кресала і губки, не знайшов.

Трохи згодом крикнув:

— Пішли з нами.

Зима була теплою, і надворі розморозило. Замість чобіт в Івана були блаженські шкарбуни, уже не раз латані.

— Нехай він хоч змінить онучі,— прохала Надія.

— Йому більше онучі не потрібні,— сказав байдуже Рєзников.

Надія голосно заплакала. Вона зрозуміла, що Івана живим не випустять.

— Чоловіка забираєте, то й мене заберіть,— хлипала вона в розпачі.

Рєзников садонув її кулаком в спину, щоб сиділа в хаті й не скімлила, але Надія ладна була йти за чоловіком хоч на край світу. Вона шепнула на вухо Борисові: хай перекаже сусідам, щоб доглянули за ним і сестричкою,— а сама побігла наздоганяти оунівців, які повели Івана.

Бандерівці били жінку, але вона невідступно йшла за ними. Тоді їй скрутили назад руки, як вже раніше Іванові.

З рідного села подружжя Суханових привезли в село Безодню. Тут змусили зайти в хату до якогось чужого господаря. Іван з Надією впізнали в хаті своїх односельчан — братів Тимофія і Володимира Демчуків, яких теж силою привели бандити.

Селян пильно охороняли. Цілу ніч вони не спали. Кожен думав про свою долю. Говорити було заборонено.

На світанку оунівці зв'язали їм руки й ноги та й кинули під лави. Довго лежали так.

Згодом навідався Марцинкевич і заявив, щоб вони приготувалися до допиту.

Іван Суханов оступився за дружину:

— Відпустіть її, в неї мала дитина.

— Розберемося, а тоді й випустимо,— походжав по хаті Ясний, заклавши руки в кишені.

Першого повели на допит Івана. Потім Демчуків.

В той час, коли Ясний чинив допит, йому передали довгий лист, який було адресовано районному ватажкові ОУН Волянюку. В ньому значилося, що СБ випадково забрала селян-бугаївців Суханова і Демчуків; вони чесні люди і ніколи нічого поганого нікому не чинили. Під цим листом-заявою підписалася половина села. Марцинкевич презирливо порвав листа на шматочки, кинув під ноги і передав підручним:

— Відпишіть йолопам з Бугаївки, що ми їм розтлумачимо, в чому винні їх односельчани. Ми покажемо, як оступатися за них!

Івана Суханова люто мордували, злісно насміхаючись. Його били киями, шомполами і катували електричним струмом.

Влаштовуючи очні ставки з Володимиром і Тимофієм Демчуками, змушували вилизувати один в одного рани.

Братів Демчуків і Суханова звинувачували в тому, що вони чекають приходу Радянської Армії.

Знепритомнілим в'язням затикали рот ганчір'ям, лили через ніс воду. Знуцанню не було меж.

Надія цілісінький день пролежала, скручена мотуззям, під лавою. Ввечері і її привели на допит.

Котрийсь з озвірілих ударив Надію кулачищем в обличчя. Сині круги попливли перед очима.

Марцинкевич наказав вести свідка, якогось Юрченка. Миршавий, боязливий чоловічок, схожий на злякане кошеня, став виказувати, що він на власні вуха чув, як

Іван Суханов гудив ОУН, нахвалявся, що скоро настане день визволення.

Надія сказала, що вона вперше бачить Юрченка, що, крім сусідів та знайомих, до них ніхто чужий не заходить.

— Де ви поділи мого чоловіка? — запитала вона бандитів.

— Якби у нас була тюрма, ми б навечно запроторили туди тебе і твого чоловіка, щоб ви ніколи сонця не бачили, а так ми просто вбили його, — відповів безжалісно Ясний.

Резников рвонув Надію за рукав і потяг за собою. Вона помітила, що у нього на шиї був шалик її чоловіка.

Дома на матір чекало немовля, малолітній син, але її не відпускали. Морили Надію голодом, викидали зв'язану на мороз. Били нещадно, виривали волосся. Вона вже не плакала за чоловіком, вона думала про своїх дітей-сиріт.

— Чоловіка вбили, то хоч мене відпустіть, — благала го Резникова, то Марцинкевича.

Три дні знущалися над Надією.

На четвертий день Марцинкевич наказав, щоб вона йшла додому. Оунівські вовкулаки сподівалися, що «неблагонадійні» обов'язково відвідають її.

— Гляди, аби нікому не проговорилася, де була, кого бачила. Якщо бовкнеш однісіньке слівце, повісимо! — наказав Марцинкевич.

Надія не йшла — бігла додому. В селі її зустрів Григорій Демчук — рідний брат Тимофія і Володимира. Від нього й довідалася, що Івана і обох Демчуків постріляно на пісках за селом Безоднею.

Такі криваві розправи над мирними людьми, простими хліборобами, які прагнули бути повноправними господарями своєї долі на рідній землі, чинили оунівські

душогиби в багатьох селах в останні дні фашистської окупації, перед своєю загибеллю.

Та ніякі тортури і муки не могли підірвати велику віру мільйонних мас трударів у краще майбутнє під зорею Радянської влади. Справдилися світлі надії, палкі сподівання українського народу.

Настав благословенний час, прийшла воля. Як подих вітру весняного, що пробуджує мерзлу землю від сплячки зимової, як тепле сонце в блакиті, що дарує життя всьому живому на землі, зустріли трудящі Західної України своїх братів-визволителів. І з тисячних уст було мовлено:

— Навічно з радянськими братами!

— Навічно хай буде воля і мир!

Вільне, щасливе й радісне життя прийшло в кожне село, в кожне місто на Західній Україні.

Не врятували свої продажні душі гітлерівські поплентачі — всі ці волянюки, стеблики, марцинкевичі, різники. Зрадники народу українського, запеклі вороги його, вони стали перед найсправедливішим у світі — народним судом. І народ не простив їм. Зраду Батьківщини народ не прощає!

ЗА ЩО?

Село облетіла звістка: Івана Черуху коло криниці розстріляли; він шубовснув униз — лиш вода плеснулась, але згодом видряпався по зрубу... Не взяла куля Івана.

...Було це вже наприкінці війни. Бої точилися десь на підступах Східної Пруссії, а тут лише згарища й руїни були німими свідками минулих боїв. На фронт Іван не пішов. Він був у банді ОУН, але з'явився з повинною, і Радянська влада простила його. Тепер працював теслюю в Острозі. Сім'я жила в селі Милятин. То й вирішив провідати родину.

Надвечір він був добрався додому з Острога. Синові, дворічному Миколці, приніс цукерки; сестрі, підлітку Ганні,— білу хустину.

Батько Іванів, старий Олександр Черуха, як ніхто зрадів синові. Вдвох позносили вони поночі картоплю з городу, добре зашили невеличкий стіжок жита. Надворі стояла осінь, і з дня на день міг піти дощ.

Пізно впоралися батько з сином по господарству, пізно й спати полягали.

Миколка так і не дочекався, щоб батько посадив його на коліна і погойдав. Заснув малий.

Ніч закрила вікна чорною хустиною. Лише ясен шумів біля воріт, мабуть, його теж заколисував сон.

Іванова мати Химка, вже немолода жінка, притулилася на печі. Старий Олександр і Ганя примостилися у ванькирі. Син з невісткою Надією уляглися в світлиці. До Івана тісно пригорнувся Миколка. Надія спала, поклавши руку на колиску, в якій дрімала п'ятимісячна Віра.

Першим почув стукотіння у вікно старий Олександр. Він нишком вийшов у світлицю і визирнув на подвір'я.

— Хто там? — спитав придивляючись.

— Відчиняй. Хіба не бачиш, свої!

— Свої поночі не ходять.

— Відчиняй! — заgrimали відразу у два вікна.

Старий Черуха перечив:

— Якщо свої, то приходьте вранці!

— Прикуси язика, а то біду накличеш! — понаціляли дула гвинтівок ті, що товклися під хатою. Котрийсь з них вилаявся грубо: кого там, мовляв, просити. Під шопою лежали добрячі одземки, які Черуха заготовив на дрова.

— Ей, господарю, якщо не відчиниш, одземками двері розіб'ємо!

Старий Олександр глянув на сина, на внучат. Із п'їтьми він виразно побачив злякане лице своєї Химки. Фіходу не було. Ляпаючи босими ногами по холодній долівці, він пішов у сїни. Щойно встиг відчинити защіпку, як двері розскачилися навстіж і троє озброєних людей загупали кованими чобітьми.

Химка спробувала засвітити каганця, але їй не дозволили. Серед озброєних не було односельчан, інакше б їх упізнали.

— Іван Черуха дома? — спитав зарослий чолов'яга з автоматом в руках.

— Я і є Черуха Іван, — відказав тесля.

— Збирайся і пішли з нами. Білизни бери дві пари і одягнися у святкове!

— Куди ви його? — спитала, ламаючи руки, мати.

Надія заплакала, а за нею і діти заголосили.

— Цитьте! — тупнув ногою. — Не з'їмо ми його, вашого Івана. Досить йому гроші заробляти. Хай з нами послужить.

Старий Олександр хотів провести сина, але оунівці наказали, щоб він і носа з хати не висовував, бо відстане кулю в лоба.

Невістка і батько помітили тільки, що Івана повели через поля в урочище Мілившина. Вони не бачили, як йому скрутили руки, а щоб не втік, накинули петлю на шию.

Гойдалися високі дерева вночі, ронили жовте листя додолу. З-під кущів вийшло навстріч три постаті. Іван упізнав Петра Кузьмінчука, Гната Медведя і Федора Лавренюка. Всі вони були його односельчани і майже ровесники.

— Впіймали, друже Миколо? — звернувся Петро Кузьмінчук до зарослого чолов'яги з автоматом. Під кличкою Микола переховувався Ткачук — підрайонний ватажок ОУН з сусіднього села Мощаниця.

— Впіймали,— мовив той.— Починайте «розробку».

Іван сподівався, що Кузьмінчук, з яким у дитинстві вони худобу пасли, в школу разом ходили, допоможе вирватися. Але Кузьмінчук штовхнув Івана прикладом і наказав роздягнутися. Іван не поспішав, і тому Медвідь з Лавренюком силоміць стягнули з нього все, до голого тіла.

— В місто на роботу ходиш! Продався? — визвірився Кузьмінчук і з усієї сили вдарив рукояткою нагана молодого Черуху в лице.

— Лягай! — крикнув Медвідь.

Іван пробував боронитися, але його знов ударили чимсь тупим у скроню.

— Його батько в сороковому році першим у колгосп вступив! — вив Лавренюк.

— Це правда? — допитувався шеф ОУН.

— Правда,— вимовив Іван. Він не відчував більше, як його били замашними палицями, як кололи багнетами. Коли прийшов до пам'яті, попросив тихо:

— Дайте води.

— Зараз нап'єшся вволю! — глузував Кузьмінчук. Бандити поволокли Івана до розваленної криниці. Сам ватажок вистрілив йому в голову.

— З сім'єю ми самі впораємся,— запевнив Кузьмінчук Ткачука.

— Глядіть, не проморгайте! — наказав той і, підхопивши убогий клуночок Іванового одягу, посунув у ліс.

...Минуло зо дві години, але Черухи не спали. Старий умовляв:

— Утікаймо, бо й по наші душі прийдуть.

Надія журно нахилилася то над колискою, то над ліжком, де спав Микола, і відказувала:

— Якщо Івана нема, то й мене не треба.

Старий правду казав; мабуть, серце його віщувало щось недобре. Знову постукали.

— Це я, ваш сусід, Петро. Відчиніть.

— Чого тобі?

— Маю щось сказати вам. Хіба ви мені не вірите? Ми ж з вами родичі якісь. Ваша, дядьку Олександрє, бабуня за моїм дідунем замужем була.

Однак Черуха не відчиняв.

— Про Івана хочу вам сказати,— просився Кузьмінчук.

Надія вибігла у сіни.

Оунівці держали гвинтівки наготові. Звеліли засвітити світло.

— Я ось грипса напишу, а ти віднесеш,— звернувся до Надії Кузьмінчук.

— Нікуди вона ніякого грипса не понесе,— відрізав старий Черуха.

— Мовчи, це тобі не колгоспи організувати,— клацнули затворами гвинтівок. Гнат і Федір підскочили до старого. Але він схопив руками дула гвинтівок і відвів їх од себе.

— Діти, жінко! Рятуйтеся!

Майже одночасно гримнули постріли, та старий Олександр не випускав гарячі дула із заціпенілих рук.

Надія кинулася до дітей, але Кузьмінчук перегоротив їй дорогу чергою з автомата. Тоді вона крутнулася до дверей. І Ганя, Іванова сестра, побігла за нею. Кузьмінчук схопив за плечі Химу.

За невісткою і дочкою на подвір'я виплигнув батько. Надія помчала в один бік, Ганнуса в інший. Старий Черуха запетляв між стійком і стодолом. За ним гнались несамовиті бандити. Вистрілили, він упав. Знову підхопився.

— Петре, лови жінок! — покликав Кузьмінчука Медвідь.

Кузьмінчук ще раз вистрілив, але старий вже встиг прилягти у борозну. Він не чув пострілів; гадаючи, що невістці й дочці вдалося втекти, трішки заспокоївся: Химку й онуків бандити не рушать!

Як зачало сіріти, старий вирішив іти додому. Він обережно ступав по грузькій ріллі, обережно переліз через дріт в садок. Виглянувши з-за рогу хати, так і закам'янів на місці: перед ним зашелестіла кукурудза на городі. З-за густого бадилля показався Іван. Він був весь закритавлений, стояв перед батьком в чому вродився. Мовчки зійшлися батько з сином на стежині й мовчки ступили на подвір'я.

Двері у хату були відчинені. На порозі лежало тіло старої матері. Руки були повідрубвані й валялися у сінях.

У хаті — крові, що й ступити ніде. Надія розплатала руки: мабуть, діток хотіла обняти, але впала від удару обухом в голову посеред світлиці.

Іван нахилився над колискою. Донечка наче спала. Рум'янець ще не зійшов з лица. Він ворухнув свою Вірусю, яка ще не вміла промовляти ні «тату», ні «мамо», але дівчинка не обізвалась. Вона підпливла кров'ю. Іван накрив їй пелюшкою очі.

Миколка стиснув кулачками вовняне ряденце. Здавалося, що і він спить. Тільки ротик його був розкритий якось неприродно та губки посиніли. Котрийсь з бандитів вистрілив йому в рот.

Старий Черуха похилив сиву голову. Тяжко поранений Іван підхопив батька, щоб той не впав.

ЗЛОЧИН ЗА ЗЛОЧИНОМ

Село Городець у 25 кілометрах од Володимирця. Тому охоронник Володимирецького спиртзаводу Юхим Кукла в містечку ніколи не ночував. Жилося йому добре. Мав, як кажуть, хліб і до хліба. Діти ходили в школу.

Однак оунівцям не подобалось, що Юхиму живеться непогано, що він забув, як то батракувати на чужому полі, як то важко робити на багатіїв.

Повертався охоронник з роботи, а жінка нишком переказувала, що вона знову знайшла у сінях підкинутий кимось папірець, в якому Юхиму загрожували розправою за те, що працює в містечку.

Так було і січневого вечора 1945 року. Скоро тільки переступив охоронник поріг рідної хати, Одарка покликала його в сіни, щоб при матері не розповідати. Нащо лякати стару?

— Знову хтось папірця підкинув. Видно, поперек горла комусь наше щастя!

Юхим розгорнув папірець. В ньому, як і раніше, бандити загрожували: якщо Юхим Кукла не відмовиться працювати на спиртзаводі, йому не минути кари.

— Кинь роботу,— умовляла Одарка чоловіка.

— Хіба я що вкрав чи убив кого, що я мушу боятися? Хай вони тремтять за свої шкури.

Вечеря на цей раз не була смачною. Всі їли якось похнюплено, мовчки.

Стали вкладатися спати, як постукали в двері.

— Хазяїне, вийди!

— Михайле, це ти? — упізнала Одарка сусіда, до речі, ще й однофамільця. Всі знали, що він ховається по лісах. Але як сусід навідався, то чого ж його боятися?

— Відчиняй! — вимагав Михайло.— Упізнала мене, то більше не впізнаєш.

Юхим підпер чимось сінешні двері. Що завгодно хай роблять, але він їх у хату не пустить.

Ніч була ясна, місячна. Через вікно Юхим упізнав Оверка Білобородого, Василя Купчишина. Як не гатили вони у двері, але відчинити не могли. Тоді Оверко висадив прикладом вікно і вскочив у світлицю. Юхим з Одаркою заховались у сінях. Оверко метнувся туди і відчинив двері.

Нічні гості почали шукати господарів. Одарка скористалася метушнею і роздягнена прожогом кинулась на подвір'я. Вона бігла до сусіди — Михайла Кукли.

— Тітонько,— благала під вікном у Михайлової матері.— Встаньте живенько. Се ж по Юхимову душу прийшли. І ваш Михайлик з ними. Може б, ви упросили його, аби нічого злого з чоловіком не заподіяли.

Михайлова мати довго збиралася, довго одягалась, але вийшла-таки до Одарки. Вже пустилися вони удвох іти, як пролунав тріскучий постріл.

— Тепер пізно,— мовила мати бандита.

Одарка й не опам'яталася, як опинилася перед своїми ворітьми.

Озброєні автоматами, гвинтівками й обрізами оунівці виносили з хати клунки з одежею, мішки з борошном і складали на хуру.

Одарка притаїлась за хатою. Добро забирають — лихо з ним. Але ж постріл!

Сани рушили з двору, і вона рвонулась до хати. В сінях у калюжі крові лежав її Юхим. Сорочка на ньому була порвана. На грудях червоніла вирізана ножем п'ятикутна зірка.

Свекруха з дітьми лежала в запічку. Вона було хотіла рятувати сина, але Купчишин загнав її з онуками і приголомшив важкою кольбою. І діти лежали, мов непритомні.

Обмили Юхима, а вбрати не було в що: бандерівці обідрали сім'ю Кукли до ниточки. В сусідів випросила Одарка біле ряденце, щоб закрити загиблому очі.

На похорон зійшлося мало людей. Боялися. Один Василь Саливоник не боявся. Він і домовину вистругав, і допоміг їй нести на цвинтар.

Ридала мати за сином, жінка за чоловіком, а діти за батьком.

За що душогуби осиротили їх?

— Будьте ви тричі прокляті, звірюки хижі! — не зміг здержатись Василь Саливоник.— Впаде кара і на ваші голови.

Знайшлася підла душа і донесла про це Білобородому. Він підстеріг Василя Саливоника та й погнав у ліс.

Потріскував сильний мороз. Оунівці змусили Саливоника носити дрова на поляну. Він рубав і носив, але йому все говорили, що мало.

Білобородому нарешті набридла Саливоникова робота.

— Хлопці, ану підпаліть кучу. Погріємося,— наказав він.

Дрова сичали, але, розгорівшись, спалахнули великим полум'ям і освітили лісову галявину.

— Розкажи-но, як ти нас проклинав,— визвірився на Василя Білобородий.

— Я вам і у вічі скажу: хіба таке чувано, щоб безвинного чоловіка забити,— по душевній простоті своїй мовив Василь.

Білобородий затремтів, почувши Саливоникову відповідь.

— Ти, мабуть, совіцький агент! — крикнув він.

— Змилуйтесь, крім плуга і рала, я нічого не знаю.

— Хлопці, взяти його на «станок».

Бандерівці накинулись, як роздратовані оси, на Василя Саливоника. Через хвилину він висів на грабовій дрючині, повішений на розщобах двох дерев.

— Зізнавайся! — різало Василеві вуха.

Але в чому він був винний, в чому мав зізнатися? В тому, що поховав як годиться сусіда й односельчанина Юхима Куклу? Так він же не крився ні перед ким.

Свистіли палиці й шомполи.

Багаття палало посеред поляни. Язикате полум'я скакало високо вгору і лизало верхи дерев.

Катюги розмахали Василя Саливоника і жбурнули у вогонь.

Посипались іскри. Червоне полум'я спалахнуло ще дужче, освітивши галявину кривавою загравою.

ЗА СИНІВ

Щойно фронт відкотився на захід. Видалася погожа весна, і Діофан та Марта Демидюки від світання до смеркання товклися на городі. Два їхні сини пішли на фронт.

Старі розуміли, що день перемоги вже недалеко, і чекали синів додому. Тільки й втішалися обоє тим, що перечитували короткі листи, які приносила польова пошта.

І цього вечора Діофан читав сам собі не раз уже читаного листа.

Постукав хтось легенько в сніях.

— Ввійдіть! — згорнув листа.— Двері відчинені.

Через поріг ступило кілька солдатів. Вони були в звичайних гімнастерках. На пілотках червоні зірки приколото.

— Добрий вечір! — привіталися.

— Добривечір!

— Дідусю, як ваше село називається? — запитав високий військовий у погонах лейтенанта.— Чи не заблудилися ми часом?

— Черниці наше село.

— Корецького району?

— Авжеж, Корецького. Мабуть, здалека ви, що не знаєте?

— Не тутешні, звісно,— сів лейтенант на лаву.— Бандитів-бандерівців у вас не було?

— Чого їм до бідняка заходити? Шукайте їх у багатіїв.

— То ти знаєш, де бандити ховаються?! — скочив з лази лейтенант.— Де твоя жінка?

Старий Діофан зрозумів, що не радянські солдати перед ним, а переодягнені бандерівці. Демидюк не знав, що у формі лейтенанта був шеф СБ Гамалія, Федір Скоромний, а вертлявий солдат, який не міг і хвилини встояти на місці,— бандит Леон Крутенчук.

— Де твоя стара? — причепився Скоромний.

— Марта в сестри ночує.

— Піди ось з солдатом,— вказав Скоромний на Крутенчука,— і приведи її додому. На одній нозі сюди й туди! А ми обшук зробимо.

Якби один бандит супроводжував старого, тільки й бачили б його. Але на подвір'ї до Крутенчука приєдналося ще двоє. Діофану зв'язали руки.

Марта вже спала з сестрою. Крутенчук не церемонився. Він штовхнув прикладом у шибку і висадив її.

— Марта Демидюк, виходь!

Поки оунівці ходили за Мартою, Скоромний хазяйнував у чужій хаті. Він встиг переодягтися в чисту білизну, яку знайшов у скрині.

— Де ваші сини? — почався допит.

— Де всі людські діти, на фронті,— мовив Діофан.

— То ти їх виховував, аби вони служили Москві? — розмахнувся Скоромний і вдарив Діофана кулаком в лице. Старий похитнувся, але не впав.

— Не волочитися ж їм, як волочишся ти, волоцюго,— сказав він.

Скоромний запінився од люті. Як скажений, плигнув до столу і, схопивши ножа, яким Демидюки різали хліб, підняв його над головою. Старий Діофан спочатку клякнув на коліна, а потім розпластався на долівці.

— Тепер твоя черга! — крутнувся кат до Марти.

Сплющивши очі, вона тремтіла, немов лист осінній, і ніяк не могла скласти до купи руки, як це робила завжди в час молитви.

— Д-дайте б-богу помолитися...

— Зараз я перехресчу тебе!

І стара Марта впала від ножа.

Але Демидюки були ще живі. Крутенчук клацнув затвором гвинтівки й вистрілив у старого Діофана. Він націлювався й на Марту, але гільзу заїло. Вдарив жінку прикладом по голові...

Була погожа весна.

А від синів ще довго йшли листи...

„ЗА ШМАТ ГНИЛОЇ КОВБАСИ...”

Хто верховодив душогубами типу Рєзнікова, Морозюка, Медведя, Білобородого, Скоромного та іже з ними, від яких і сліду не лишилося на нашій землі? Хто підтримував їх і наказував мордувати чесних і невинних людей?

Недобитки ОУН, що годуються нині з помийниці імперіалістичних розвідок, всіляко намагаються обілити себе. Але ж собаки на те й є собаками, щоб брехати.

Задурно їх ніхто не годував би покидьками зі свого столу.

Хіба хтось може заперечити, що вони віддано служили німецьким фашистам, виконували їхні найпідліші завдання?

Адже відомо, що в переддень Великої Вітчизняної війни не хто інший, а гітлерівці в генерал-губернаторстві Фрэнка опікали верхівку ОУН. Там тоді кублились і Степан Бандера, і Роман Шухевич, і Микола Лебедь, і Володимир Горбовий.

Після однієї із зустрічей всієї цієї тічні з шефом кривського гестапо Гаймом у Берлін полетіла така телеграма: «Великий фюрер! Ми засилаємо тобі привіт іменем усього українського народу. Заявляємо тобі свою відданість і вірність. Хайль Гітлер. Володимир Горбовий».

Гітлер відповів на це, що дозволяє створити бандерівцям легіон, який буде складовою частиною німецької армії і підлягатиме її командуванню.

Командував цим легіоном, створеним з карних злочинців, бандит Шухевич. Разом з усім вермахтом горло-

різи з цього легіону звірствували на Україні, галасуючи: «Німеччина над усі!»

В той час, як народ український разом з усіма народами нашої країни піднявся на священну війну проти фашистських загарбників і жив однією думкою — про перемогу, націоналісти допомагали гітлерівцям здійснювати нелюдський план знищення всього слов'янства, заливали кров'ю матір нашу Україну. Українські робітники і селяни нещадно боролися проти оунівських виродків. І хоч би як репетували націоналістичні недобитки, вони знали і добре знають, що це так. Недарма ці запродавці, як вогню, бояться кари народної.

Та з кого ж склалися націоналістичні банди, як не з лютих ворогів трудящих України? Як правило, там були колишні куркулі і підкуркульники.

Візьмемо керівну верхівку підпілля ОУН. Хто були вагажки так званих «проводів» з помпезними назвами «окружний», «крайовий»? Чиї класові інтереси вони захищали?

Звідкіля взявся, скажімо, на Ровенщині «крайовий провідник» Верещака — по-справжньому Федір Воробець? У селі Горожанці на Тернопільщині і досі є немало людей, що тяжко працювали на куркульську сім'ю, з якої він походить. У ті радісні дні, коли Західна Україна волею народу була возз'єднана з Україною Радянською, Воробець накивав п'ятами у фашистське генерал-губернаторство і знайшов собі притулок у Кракові. Тут якийсь Дейчаковський зв'язав його з ОУН. В обозі фашистів, у легіоні під командою Шухевича, приїхав Воробець на Ровенщину і, вислужуючись перед гітлерівцями, люто розправлявся з мирним населенням.

Це куркуль Воробець «виробив» страхітливу інструкцію про так зване «п'яткування». За цією інструкцією зганяли на майдан жителів усього села і вбивали кожного п'ятого.

Ще більшою жорстокістю вславився Степан Янишевський — Далекій, який заступив місце Воробця після того, як той сів на лаву підсудних.

Закінчивши три курси духовної семінарії, Янишевський змінив хрест і кропило на ніж. Як тільки гітлерівці вступили у Львів, він щодуху метнувся туди, залишивши село Витвицю на Станіславщині. ОУН посилає його у Вінницю, де Янишевський служить поліцаєм в охоронно-поліцейському батальйоні під керівництвом колишнього петлюрівського генерала Омеляновича-Павленка. Петлюрівець оцінив здібності цього ката з семінаристів, і фашисти призначили його заступником начальника карної поліції у Вінниці. Вислужуючись перед гітлерівцями, Янишевський сам убиває і катує невинних людей. Це він, виїхавши з гестапівцями у Ситківці, власноручно розстріляв там десять громадян, які випадково потрапили до рук бандитів при в'їзді в містечко.

Янишевський не лише вбиває. Він безбожно грабує як для своїх власних потреб, так і для ОУН. Лише при одній зустрічі в Ровно з ватажком оунівської зграї Климом Савуром — Дмитром Клячківським — він передав останньому 50 тисяч німецьких марок, вибиті в жертв золоті зуби, золоті персні та інші награбовані речі.

Дорвавшись до влади, цей душолюб не міг прожити й дня, щоб не пролити невинну людську кров.

Майже кожного дня він строчить злочинні депеші своїм підлеглим.

«Друже Ярослав,— читаємо в одній з таких депеш, надісланій якомусь ватажку націоналістів,— пам'ятайте, що наше завдання — мучити і вбивати. Засукуйте рукава, і в наступ».

Проти кого йти в наступ і кого вбивати? З'ясовується, що звичайнісіньких простих людей, яким була більш до вподоби рідна Радянська влада, ніж оунівська погань.

Проте інколи Янишевського брали завидки, що він не такий завзятий людоїд, як його зверник Смок — Бог-

дан Козак. Той не лише вбивав, а й насолоджувався муками своїх жертв. Козак був автором горезвісного «станка» СБ — жердини, на якій підвішували людей, застромивши її між зв'язаними руками й ногами.

Між Янишевським і Козаком почалася різанина. Вони не могли поділити між собою влади. Однак мирним жителям від того не полегшало. Бандити Янишевського і Козака продовжували лютувати й глумитись над невинними людьми.

Сплив, як нечистоти на воді, людожер Анатолій Маєвський родом з села Кустина на Ровенщині. Його батько при панській Польщі мав крамницю та ще до двох десятків гектарів землі. Змалку Анатолія вважали в сім'ї розумово недорозвиненим. Хоч як старався батько, щоб синок учився, навіть хабарі возив панам-навчителям, але за неуспішність недотепу виключили з гімназії. Єдине, до чого в Маєвського-сина стояли руки — це гендлярвання. Однаково чим — грішми чи людськими душами.

Розвинути цю здібність йому допомогла сестра Зоя, яка вийшла заміж в часи пілсудчиків за сина тюремного наглядача в місті Городку на Львівщині Володимира Андрушківа. Само собою розуміється, що Андрушків у хвилюючі вересневі дні возз'єднання драпонував до німців, а з ним і Зоя.

У роки фашистської окупації Андрушків допоміг своєму шуряку влаштуватись у Ровно в так званому «допомоговому комітеті», який збирав грабунками пожертвування для потреб ОУН. На ці пожертвування виходила, між іншим, під час окупації профашистська газета «Волинь». Значну частку грошей, як це і личить гендляреві, Маєвський клав у власну кишеню.

Коли настав крах окупації, Маєвський пішов у «запілля». Довго про нього не було ні слуху ні духу, аж гульк, він з'явився, оголосивши себе «ватажком округу».

«Станок» Смока негіднику Маєвському здавався якоюсь дитячою іграшкою. Він запровадив нову систему тортур. Невинну жертву піджарювали на вогні, катували розпеченим залізом. Крім того, Маєвський запровадив так звані «дні акцій». Це були не дні, а кризаві ночі. За одну таку ніч яничарами Маєвського було замордовано сорок вісім родин українців-бідняків у селах на межі Гощанського і Здолбунівського районів. Людей спалювали, душили, забивали їм шворні через вуха, зубці борін в очі.

Вбиваючи, кат Маєвський не забував і свого старого ремесла — грабувати. Його боялися не лише прості хлібороби навколишніх сіл, а й рядові бандити ОУН, в яких водились грошенята. Він був підступний, як сатана, продажний, як іуда, полохливий, як заєць. Ні в чому не довіряв найближчим своїм спільникам. Маєвський і кінчив тим, що, боячись розплати за вчинені злочини, замурувався у глибокому бункері і там здох, обклавшись награбованим добром.

Таке справжнє обличчя верховодів ОУН. Такі неспростовні факти. Це правда, і її не можна забувати.

За вказівками Воробця, Козака, Янишевського, Маєвського, які «за шмат гнилої ковбаси» запродались гітлерівському фашизму, виконували накази Степана Бандери, було нелюдськи закатовано й замордовано сотні невинних людей. Братовбивці не гребували нічим, чинячи свої мерзенні справи.

Український народ добре знає, чії класові інтереси захищали пройдисвіти, що тинялись по глухих дорогах, ховалися в ямах. Це — інтереси куркулів, панів, всіляких дуків з орієнтацією на іноземних загарбників.

Ненависть, яка ніколи не минає, презирство, якому немає меж, ганьбу, яку нічим не змити, прокляття, яке залишається навічно, — такий спогад в народній пам'яті залишили після себе оунівські недолюдки.

Катам народу — годованцям зради й запроданства — немає і ніколи не буде місця на нашій вільній землі.

У недобитків-безбатченків, у людиноненависників, що нині плазують перед імперіалістами, руки в крові українського народу. І це повинні знати всі чесні співвітчизники, яких лиха доля загнала на чужину. Хай вони пам'ятають, що їхнє щастя не на чужоземних дорогах, а на нашій, українській радянській землі.

Як казав наш великий поет Тарас Шевченко:

У чужому краю
Не шукайте, не питаєте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.

...Стою над Дніпром. Україно — рідний краю ти наш!
У народів колі вільному сяєш над світом вогнями
Дніпрельстанів, підносишся до хмар териконами і дом-
нами Донбасу, плещеш спілим колосом врожаїстих
пшениць від Дінця-Сіверця аж за сині Карпати.

Бачу тебе, як ти піднімаєшся до сонця в богатирській
силі й славі своїй, квітнеш у сузір'ї республік-сестер на
мир, на добро й щастя народне.

Нагинаюсь, черпаю долонями живу воду. Могутньою
хвилею дніпровською вливається в груди любов до те-
бе, Україно!

Встають голубі ранки весни людства — комунізму у
наших братерських краю.

З М І С Т

Слово про Дермань	3
Мертва криниця	6
Вовки кусаються	9
Виродки	11
Вісімнадцятирічний	15
Здобутого щастя — не віддамо	20
Зізнання бандита	27
Розстріляні ночі	30
За що?	48
Злочин за злочином	53
За синів	57
«За шмат гнилої ковбаси...»	60

Борис Никитович ХАРЧУК

РАССТРЕЛЯННЫЕ НОЧИ

Очерки

Издательство «Дніпро»
(На украинском языке)

Редактор Р. К. Каруцяк

Художник О. Д. Назаренко

Художній редактор В. С. Мігченко

Технічний редактор Л. І. Ільченко

Коректор Т. Г. Білецька

Інформ. бланк № 773

Здано до складання 22.03.79.
Підписано до друку 15.10.79.
БФ 01478.
Формат 70×108^{1/32}.
Папір друкарський № 2.
Гарнітура журнально-рублена.
Друк високий.
Умовн. друк. арк. 3,15.
Обл.-вид. арк. 2,807.
Тираж 50 000.
Зам. 9—855.
Ціна 15 коп.

Видавництво «Дніпрор».
252501, Київ-МСП,
вул. Володимирська, 42.

Головне підприємство
республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР,
252057, Київ-57, Довженка, 3.

Харчук Б. М.

X22 Розстріляні ночі. Нариси.— К.: Дніпро, 1979.—66 с.

Відомий український радянський письменник Борис Харчук в документальних нарисах розповідає про злочинну діяльність українських буржуазних націоналістів на Ровенщині в період Великої Вітчизняної війни та в перші повоєнні роки.

X $\frac{70303-204}{M205(04)-79}$ БЗ—16—20—79. 4702590200

ББК66.5+У2
9[C2]+У2